

Kapitel 3

Ortodoxi och tolkning

Detta kapitel ägnas en mer ingående beskrivning av den klassiska judendomens teologisk-juridiska struktur. I Men innan vi börjar med denna beskrivning, är det nödvändigt att avliva åtminstone några av de många missuppfattningar som spridits i nästan alla redogörelser för judendomen på främmande språk (icke på hebreiska). I synnerhet gäller detta dem som utbreder fraser såsom ”den judisk-kristna traditionen” eller ”de monoteistiska religionernas gemensamma värden” och annat sådant som för närvarande är på modet.

Av utrymmesskäl skall jag gå in i detalj endast på den viktigaste av dessa populära villfarelser, nämligen att den judiska religionen är och alltid varit monoteistisk. Som många bibelforskare vet, och som en noggrann läsning av Gamla Testamentet lätt ger vid handen, är denna ohistoriska syn alldeles felaktig. I många, om inte i de flesta, av Gamla Testamentets böcker erkänns klart och tydligt att ”andra gudar” finns till och äger makt, men att Jahve (Jehova), som är den mäktigaste guden,² också är mycket svartsjuk på sina medtävlare och förbjuder sitt folk att dyrka dem.³ Det är först mycket sent i Bibeln, hos vissa av de senare profeterna, som tillvaron av alla andra gudar än Jahve förnekas.⁴

Vårt ämne är emellertid inte den bibliska utan den klassiska judendomen. Det är alldeles tydligt, om än ej insett av många, att den klassiska judendomen under sina sista århundraden för det mesta var långt ifrån någon ren monoteism. Detsamma kan sägas om de verkliga läror som förhärskar i dagens ortodoxa judendom, vilken utgör en direkt fortsättning på den klassiska. Monoteismen förföll genom att den judiska mystiken, kabbalan, spreds. Kabbalan utvecklades på 1100- och 1200-talen, och inemot slutet av 1500-talet hade den vunnit en nästan fullständig seger i så gott som alla judendomens centra. Den judiska upplysningen, som uppstod ur den klassiska judendomens kris, fick bekämpa denna mystik och dess inflytande mer än någonting annat. I senare tiders judiska ortodoxi, särskilt den hos rabbinerna, har kabbalans inflytande förblivit det förhärskande.⁵ Så till exempel är rörelsen gush emunim till stor del inspirerad av kabbalistiska ideer.

Att känna till och förstå dessa ideer är därför viktigt på två grunder. För det första kan man annars inte förstå de tros läror judendomen faktiskt bestod av i slutet av sitt klassiska skede. För det andra spelar dessa ideer en viktig politisk roll i nutiden för så vitt de utgör en del av det bestämda trossystem många religiösa politiker bekänner sig till, däribland de flesta av ledarna för gush emunim, och har ett direkt inflytande på många sionistiska ledare från alla partier, den sionistiska vänstern inräknad.

Enligt kabbalan styrs världsalltet inte av en gud utan av flera gudar, som har olika karaktär och inverkan och som framgått ur en dunkel, avlägsen Första Orsak. Om man utelämnar många detaljer, kan man sammanfatta systemet som följer. Ur den Första Orsaken framgick eller föddes först en gud vid namn ”Visdomen” eller ”Fadern” och sedan en gudinna vid namn ”Kunskapen” eller ”Modern”. I äktenskapet mellan dessa båda föddes ett yngre gudapar: Sonen, också benämnd ”Lilla Ansiktet” eller ”Den Helige Välsignade”, och Dottern, också benämnd ”Frun” (eller ”Matronit”, ett ord av latinskt ursprung), ”Shekhina”, ”Drottningen” och så vidare. Dessa två yngre gudar borde förenas, men deras förening hindras av Satans ränker. Satan är i detta system en mycket viktig och självständig personlighet. Den Första Orsaken skapade världsalltet för att de två yngre gudarna skulle kunna förenas, men på grund av syndafallet blev de mer söndrade än någonsin förut. I själva verket har Satan lyckats komma den gudomliga Dottern mycket nära och rent av våldta henne (man tvistar om huruvida han

gjort det i verkligheten eller endast skenbart). Det judiska folket skapades för att laga den brytning som Adam och Eva vållade, och vid berget Sinai lyckades detta för ett ögonblick: guden Sonen, inkarnerad i Mose, förenades med gudinnan Shekhina. Tyvärr vållade synden med guldkalven åter igen söndring i gudomen, men det judiska folkets ånger har i någon mån gottgjort det skedda. På liknande sätt tros varje händelse i judarnas bibliska historia hänga samman med gudaparets förening eller söndring. Israeliternas erövring av Palestina från kananeerna och byggandet av det första och det andra templet var särskilt gynnsamma för gudaparets förening, medan däremot templens förstörelse och judarnas fördrivning från det Heliga Landet var yttre tecken inte bara på gudaparets söndring utan också på ett verkligt ”hor med främmande gudar”: Dottern faller nästan under Satans makt, medan Sonen tar med sig allsköns honliga sataner i sängen i stället för sin lagvigda maka.

Det är fromma judars plikt att med sina böner och religiösa handlingar återställa den fullkomliga gudomliga enheten – i form av sexuell förening – mellan guden och gudinnan.⁶ Sålunda läses följande kabbalistiska formel före de flesta av de rituella handlingar som varje troende jude måste utföra många gånger varje dag: ”För att den Helige Välsignade och hans Shekhina måtte [könsligen] förenas⁷...” De judiska morgonbönerna är likaledes så ordnade att de skall främja denna köns förening, om så blott tillfälligt. De successiva delarna av bönen svarar i mystisk mening mot de successiva stadierna i föreningen: i ett skede nalkas gudinnan med sina tjänarinnor, i ett senare lägger guden en arm runt hennes hals och smeker hennes bröst, och slutligen antas samlaget äga rum.

Andra böner eller religiösa handlingar är enligt kabbalisternas tolkning avsedda att bedra olika änglar (tänkta som mindre gudomligheter med ett visst mått av självständighet) eller att blidka Satan. På ett visst ställe i morgonbönen yttras några verser på arameiska (i stället för den mera brukliga hebreiskan).⁸ Detta antas vara ett sätt att lura de änglar som sköter de portar genom vilka böner når in i himlen och som har makten att stoppa de frommas böner. Änglarna förstår bara hebreiska och blir förvirrade av de arameiska verserna. Eftersom de är en smula enfaldiga (antagligen är de långt ifrån så klyftiga som kabbalisterna), öppnar de portarna, och då kan alla böner, också de på hebreiska, komma igenom. Eller ta ett annat exempel: Både före och efter en måltid tvättar en from jude rituellt händerna, varvid han uttalar en särskild välsignelse. Vid det ena av de båda tillfällena dyrkar han Gud genom att främja Sonens och Dotterns gudomliga förening. Vid det andra däremot dyrkar han Satan, som tycker om judiska böner och riter så mycket att han, när några sådana kommer honom till del, är sysselsatt en stund så att han glömmer att ansätta den gudomliga Dottern. Ja, faktiskt tror kabbalisterna att vissa av de brännoffer som förrättades i Templet var ägnade Satan. De sjuttio stutar, som offerades under lövhyddohögtidens sju dagar,⁹ antogs ha offerats åt Satan i hans egenskap av härskare över alla icke-judar,¹⁰ för att hålla honom så sysselsatt att han inte skulle blanda sig i förrättningarna på den åttonde dagen, då Gud bringas offer. Man skulle kunna ge många andra exempel av samma slag.

Flera viktiga saker bör påpekas beträffande detta system och dess betydelse för en riktig förståelse av judendomen, såväl under dess klassiska skede som i dess nuvarande inblandning i den sionistiska praktiken.

För det första: Vad man än kan säga om detta kabbalistiska system, kan man inte kalla det för någon monoteism, såvida man inte är beredd att kalla också hinduismen, den sena grekisk-romerska religionen eller rent av den fornegyptiska religionen för ”monoteistisk”.

För det andra: Den klassiska judendomens verkliga natur framgår av hur lätt det kabbalistiska systemet antogs. Tro och trosläror (förutom nationalistiska trosläror) spelar en ytterst liten roll i den klassiska judendomen. Den största vikten har den rituella handlingen, inte den innebörd denna

handling antas äga eller den tro som är förbunden därmed. I en tid, då en minoritet av troende judar vägrar att godta kabbalan (som fallet är idag), kan vissa judar utföra en bestämd religiös ritual i tron att den vore en gärd av gudsdyrkan och andra göra precis detsamma i avsikten att blidka Satan men, så länge riten är densamma, ändock bedja tillsammans och förbli medlemmar av samma församling, hur illa den ena kategorin än må tycka om den andra. Om någon nu inte tolkade *avsikten* med ritualen annorlunda, men däremot vågade införa en nyhet i *sättet* att tvätta händerna,¹¹ skulle en verklig schism säkerligen bli följden.

Motsvarande kan sägas om alla heliga formler i judendomen. Det allra viktigaste är att ordalydelsen bibehålls oförändrad, innebörden kommer i bästa fall i andra rummet. Till exempel kan vi ta judendomens heligaste formel, ”Hör, Israel, Herren är vår Gud, Herren är en”, som varje from jude läser flera gånger dagligen. Den kan i närvarande tid betyda två sinsemellan motsatta ting. Den kan betyda att Herren i sanning är ”en”. Men den kan också betyda att gudens och gudinnans förening antingen har uppnått ett bestämt stadium av sin fullbordan eller befrämjas genom att formeln i fråga läses på det rätta sättet. Men när judar av en reformerad församling läser denna formel på något annat språk än hebreiska, blir alla ortodoxa rabbiner mycket arga, och detta oavsett om de tror på enheten eller på det gudomliga samlaget.

Slutligen skall sägas att allt detta har mycket stor betydelse i Israel (och i andra judiska centra) också i nutiden. Den oerhörda betydelse som tillmäts blotta formler (såsom ”lagen om Jerusalem”), de ideer och motiv som driver gush emunim, envisheten bakom hatet mot alla icke-judar vilka för närvarande lever i Palestina, den fatalistiska inställningen till alla fredsförsök arabstater gör – alla dessa och många andra drag i den sionistiska politiken, vilka förbryllar så många välvilligt inställda människor som har en felaktig uppfattning om den klassiska judendomen, blir begripligare om de ses mot denna religiösa och mystiska bakgrund. Jag måste dock varna för risken att hamna i den andra ytterligheten och försöka förklara all sionistisk politik utifrån denna bakgrund. Det är tydligt att inflytanden från denna varierar i omfattning. Ben-Gurion var expert på att manipulera sådana på ett behärskat sätt mot bestämda mål. Under Begins styre hade det förflutna ett mycket större inflytande på nuet. Vad man dock aldrig bör göra är att strunta i det förflutna och dess inverkan, ty endast genom att känna det kan man höja sig över dess blinda makt.

Bibeltolkning

Det torde ha framgått av de föregående exemplen att vad de flesta förment välinformerade människor tror sig veta om judendomen kan vara mycket missvisande, om de inte kan läsa hebreiska. Alla de enskildheter jag nämnt ovan kan man finna i de hebreiska grundtexterna eller, i vissa fall, i nutida verk skrivna på hebreiska för en ganska specialiserad läsekrets. I engelska texter finner man dem aldrig, inte ens på de ställen där utelämnandet av sådana socialt viktiga fakta förvrider hela bilden.

Om judendomen finns ytterligare en missuppfattning, som är särskilt vanlig hos kristna eller hos människor som är starkt påverkade av kristen tradition och kultur. Det är den vilseledande föreställningen att judendomen skulle vara en ”biblisk religion”, att Gamla Testamentet skulle ha samma centrala ställning och lagiska auktoritet inom judendomen som inom den protestantiska eller ens katolska kristendomen.

Åter igen hänger detta samman med frågan om tolkning. Vi har sett att det finns ett stort spelrum i trosfrågor. Raka motsatsen gäller ifråga om den juridiska tolkningen av heliga texter. Här är tolkningen strängt fastställd – inte av Bibeln själv utan av Talmud.¹² Många, kanhända de flesta bibel-

verser som föreskriver religiösa handlingar och skyldigheter ”förstås” av den klassiska judendomen och av dagens ortodoxi i en betydelse som helt skiljer sig från eller rent av är rakt motsatt deras bokstavliga betydelse, såsom denna uppfattas av kristna eller andra läsare av Gamla Testamentet, vilka ser endast den enkla texten. Samma uppdelning finns för närvarande i Israel mellan judar som har gått i judiska religiösa skolor och sådana som har gått i ”världsliga” hebreiska skolor, där man på det hela taget lär ut den enkla innebörden av Gamla Testamentet.

Denna viktiga sak kan man förstå bara genom exempel. Man bör lägga märke till att inte alla förändringarna av innebörden går i samma riktning i fråga om etiken, såsom ordet ”etik” numera förstås. Judendomens apologeter hävdar att den bibeltolkning, som fariseerna påbörjade och Talmud slutförde och fastställde, alltid är mer vidsynt än den bokstavliga tolkningen. Men några av de exempel som nu anföres visar att detta långt ifrån är fallet.

1 Låt oss börja med själva dekalogen. Det åttonde budet, ”Du skall icke stjäla” (*Andra Moseboken* 20:15), uppfattas såsom ett förbud mot ”att stjäla” (det vill säga röva bort) *en jude*. Förklaringen är att enligt Talmud alla handlingar som förbjuds av dekalogen är brott belagda med dödsstraff. Att stjäla egendom är inte ett sådant brott (däremot tillåter talmudisk lag judar att röva bort icke-judar) – och därför denna tolkning. En väsentligen likalydande stadga – ”I skolen icke stjäla” (*Tredje Moseboken* 19:11) låter man dock behålla sin bokstavliga innebörd.

2 Den välkända versen ”Öga för öga, tand för tand” etc. (*Andra Moseboken* 21:24) anses betyda ”ögonpengar för ett öga”, alltså bötesstraff och inte kroppsstraff.

3 Här har vi ett beryktat exempel på hur den bokstavliga innebörden förvrängts till raka motsatsen. Bibeltexten varnar oss tydligt för att böja oss för majoriteten i en orätt sak: ”Du skall icke följa med hopen i vad ont är eller vittna så i någon sak, att du böjer dig efter hopen och vränger rätten” (*Andra Moseboken* 23:2). De sista orden i meningen – ”att du böjer dig efter hopen och vränger rätten” – har ryckts ur sitt sammanhang och tolkas såsom en befallning att lyda majoriteten!

4 Versen ”Du skall icke koka en killing i dess moders mjölk” (*Andra Moseboken* 23:19) tolkas som ett förbud mot att blanda något slags kött med något slags mjölk eller mjölkprodukt. Eftersom samma vers upprepas på två andra ställen i Moseböckerna, anses blotta upprepningen innebära ett trefaldigt förbud, nämligen att judarna är förbjudna (i) att äta en dylik blandning, (ii) att anrätta den för vilket ändamål det vara må och (iii) att njuta eller ha fördel av den på något sätt.¹³

5 I talrika fall anses sådana allmänna uttryck som ”din nästa”, ”främling” och rent av ”människa” ha en exklusivistisk, chauvinistisk betydelse. Den berömda versen ”Du skall älska din nästa¹⁴ såsom dig själv” (*Tredje Moseboken* 19:18) uppfattas av den klassiska (och nutida ortodoxa) judendomen såsom en befallning att älska nästan, juden, inte vilken människa som helst. ”Du skall icke stå efter din nästas blod” (samma kapitel, vers 16) antas likaledes betyda att man inte får låta bli att ingripa när nästans, *judens*, liv (”blod”) är i fara, men som vi skall se i Kapitel 5 är det i allmänhet förbjudet för en jude att rädda livet på en icke-jude, ty ”han är icke din nästa”. Den ädelmodiga befallningen att lämna efterskörden kvar på åkern och i vingården ”åt den fattige och åt främlingen” (samma kapitel, verserna 9-10) tolkas såsom avseende enbart de fattiga bland *judarna* och de till judendomen omvända. Tabulagarna om lik inleds med denna vers: ”Detta är lagen: När en människa dör i ett tält, skall var och

en som kommer in i tältet ... vara oren i sju dagar.” (*Fjärde Moseboken* 19:14) Men ”människa” (*adam* anses betyda ”jude”, så att endast ett judiskt lik är tabu (det vill säga både orent och heligt). Utgående från denna tolkning hyser fromma judar en oerhörd magisk vördnad för judiska lik och judiska begravningsplatser men ingen aktning för icke-judiska lik och begravningsplatser. Sålunda har man i Israel förstört hundratals muslimska begravningsplatser helt och hållet (i ett fall för att röja plats för Tel-Aviv Hilton Hotel), men det blev ett stort rabalder när den judiska begravningsplatsen på Oljeberget skadades under Jordaniens styre. Det finns alltför många exempel på dylikt för att man skall kunna anföra dem alla. Några av de omänskliga följderna av en sådan bibeltolkning tas upp i Kapitel 5.

6 Begrunda slutligen ett av de skönaste ställena hos profeterna, Jesajas härliga domsord över hyckleri och tomma riter och hans uppmaning till vanlig anständighet. I detta avsnitt lyder en vers (*Jesaja* 1:15): ”Ja, huru I än utsträcken edra händer, så gömmer jag mina ögon för eder, och om I än mycket bedjen, så hör jag icke därpå. Edra händer äro fulla av blod.” Eftersom judiska präster 'sträcker ut sina händer', när de välsignar folket under gudstjänsten, antas denna vers betyda att en präst, som av våda gjort sig skyldig till dråp, inte får ”utsträcka sina händer” till välsignelse (även om han gjort bot), eftersom de är ”fulla av blod”.

Det framgår klart också av dessa exempel att när ortodoxa judar idag (eller alla judar före c:a 1780) läser Bibeln, är det en bok som mycket skiljer sig från och har en helt annan innebörd än den Bibel icke-judar och ickeortodoxa judar läser. Denna skillnad gäller även i Israel, trots att båda riktningarna läser den hebreiska texten. Erfarenheten har bekräftat detta, och i synnerhet efter år 1967. Många judar i Israel (och i andra länder), vilka inte är ortodoxa och har endast ringa detaljkunskap om den judiska religionen, har försökt att få ortodoxa judar (eller dem på högerkanten, vilka är starkt påverkade av religionen) att för skams skull överge sin inhumana hållning till palestinierna genom att anföra bibelverser i dessas enkla, humana betydelse. Men det har alltid visat sig att dylika argument inte har den ringaste inverkan på anhängarna av den klassiska judendomen. De förstår helt enkelt inte vad man säger till dem, eftersom bibeltexten betyder något annat för dem än för alla andra.

Om en sådan klyfta skär igenom samtalet i Israel, där människorna läser texterna på hebreiska och lätt kan skaffa riktig information, om de så önskar, då kan man föreställa sig vilken djup missuppfattning som råder utanför Israel, låt säga bland människor som uppfostrats i kristen tradition. Det är i själva verket så, att ju mer en sådan människa läser Bibeln, dess mindre vet hon om den ortodoxa judendomen. Ty denna judendom betraktar Gamla Testamentet som en text av oföränderliga heliga formler, som det är mycket förtjänstfullt att recitera men som har sin innebörd fastställd på annat håll. Eller, som Klumpe Dumpe sade till Alice, bakom problemet om vem som kan fastställa vad orden betyder står den verkliga frågan: ”Vem är det som skall bestämma?”

Talmuds struktur

Man bör alltså vara på det klara med att källan till all auktoritet för alla de bruk som förekommer i den klassiska (och den nutida ortodoxa) judendomen, den bestämmande grunden för dennas juridiska struktur, utgöres av Talmud eller närmare bestämt den så kallade babyloniska Talmud. Övrig talmudlitteratur (däribland den så kallade jerusalemska eller palestinska Talmud) äger auktoritet såsom tillägg.

Här kan jag inte gå in på någon närmare beskrivning av Talmud och talmudlitteraturen, utan jag får begränsa mig till att ange några huvudpunkter som behövs för mitt resonemang. Talmud består av två

delar. Den första är Mishna – en koncis lagtext, fördelad på sex volymer, som vardera består av flera *traktater* skrivna på hebreiska. Dessa traktater redigerades i Palestina omkring år 200 vt på grundval av det mycket mer omfattande (och huvudsakligen muntligt traderade) lagstoff som sammanställts under de två föregående århundradena. Den andra delen och den vida större textmassan utgör Gemara – en vidlyftig redogörelse för diskussioner om och kring Mishna. Det finns två i stort sett parallella fattningar av Gemara. Den ena skrevs i Mesopotamien ("Babylon") mellan c:a 200 och 500 vt, den andra i Palestina mellan c:a 200 vt och någon okänd tidpunkt långt före år 500. Den babyloniska Talmud (det vill säga Mishna jämte den mesopotamiska Gemara) är mycket mer omfattande och bättre ordnad än den palestinska och anses ensam såsom definitiv och auktoritativ. Den jerusalemska (palestinska) Talmud har såsom juridisk auktoritet en avgjort lägre status, och detsamma kan sägas om ett antal sammanställningar som är kända under den gemensamma beteckningen "talmudlitteraturen" och innehåller stoff som redaktörerna av de båda fattningarna av Talmud utelämnat.

Till skillnad från Mishna är övriga Talmud och talmudlitteraturen skrivna på en blandning av hebreiska och arameiska, varvid arameiskan förhärskar i den babyloniska Talmud. Inte heller är det övriga stoffet begränsat till lagfrågor. Här kan utan någon uppenbar ordning eller anledning den juridiska diskussionen plötsligt avbrytas av något som kallas "berättelse" (*haggada*) – en brokig blandning av berättelser och anekdoter om rabbiner eller vanligt folk, gestalter ur Bibeln, änglar, djävlar, häxeri och underverk.¹⁵ Dessa berättande avsnitt har i judendomen genom tiderna visserligen haft ett stort folkligt inflytande men ändå alltid betraktats (också av Talmud själv) såsom av ringare värde. Av den största betydelse för den klassiska judendomen är de juridiska delarna av texten, i synnerhet dryftandet av fall som betraktas som kniviga. Talmud själv delar in judarna i flera allt högre klasser. Den lägsta klassen är de helt okunniga, sedan kommer de som känner endast Bibeln, därefter de som är hemmastadda i Mishna eller Haggada, och slutligen den högsta klassen, de som har fördjupat sig i och kan diskutera den juridiska delen av Gemara. Det är endast judar av den högsta klassen som är lämpade att leda sina medjudar i allting.

Talmuds system av lagar kan beskrivas såsom alltomfattande, stelt auktoritärt och likväl i stånd till obegränsad vidareutveckling, dock utan att på något sätt förändras i sin dogmatiska grundval. Detta system täcker alla sidor av det judiska livet, både det enskilda och det gemensamma, vanligen i avsevärd detalj, med uppgift om påföljder och straff för varje tänkbar synd eller överträdelse av reglerna. Grundreglerna för varje problem framläggs i dogmens form och kan inte ifrågasättas. Det som däremot kan diskuteras och även diskuteras mycket utförligt är hur dessa regler skall praktiskt definieras och tillämpas. Låt mig ge några exempel.

"Att inte utföra något arbete" på sabbaten. Begreppet *arbete* definieras såsom innefattande exakt 39 slag av arbete, varken fler eller färre. Villkoret för att en syssla kallas "arbete" har ingenting att göra med hur mödosam den är; det är helt enkelt en fråga om dogmatisk definition. Ett förbjudet slag av *arbete* är skrivning. Då uppstår frågan: Hur många bokstäver måste man skriva för att göra sig skyldig till synden att skriva på sabbaten? (Svar: Två.) Är synden lika svår oavsett vilken hand som användes? (Svar: Nej.) Som ett skydd mot risken att begå denna synd har det första förbudet mot att skriva omgärdats med ett andra förbud mot att beröra något skrivdon på sabbaten.

Ett annat huvudslag av arbete, som är förbjudet på sabbaten, är att mala säd. Från detta har man analogivis härlett ett förbud mot att mala någonting alls. Och detta har man i sin tur omgärdat med ett förbud mot att utöva läkaryrket på sabbaten (utom i de fall judars liv är i fara) som ett skydd mot synden att mala till läkemedel. Att påpeka att en dylik fara inte längre finns i vår tid (eller för den delen ens i många fall vid den tid då Talmud kom till) är fåfängt, ty som ett skydd omkring skyddet

förbjuder Talmud uttryckligen intagandet av flytande läkemedel och stärkande drycker på sabbaten. Fastställt är för alltid fastställt, hur orimligt det än är. Tertullianus, en av de tidigaste kristna kyrkofäderna, skrev: ”Jag tror, emedan det är orimligt.” Detta skulle kunna tjäna som motto för de flesta av Talmuds regler, om man ersätter ordet ”tror” med ”utövar”.

Följande exempel belyser ännu bättre hur långt detta system nått i absurditet. Ett av de huvudslag av arbete, som är förbjudna på sabbaten, är skörd. Detta utsträcks analogivis till ett förbud mot att bryta en kvist av ett träd. Alltså är det förbjudet att rida en häst (eller något annat djur) såsom ett skydd mot frestelsen att bryta en kvist av ett träd till ridspö. Det är meningslöst att invända att man redan har ett färdigt ridspö eller att man tänker rida där det inte växer träd. Förbjudet förblir förbjudet för alltid. Det kan emellertid utsträckas än längre och göras än strängare: i vår tid har man förbjudit cykling på sabbaten, eftersom den utgör en analogi med ridning.

Mitt sista exempel belyser hur samma metoder används även i rent teoretiska fall, som inte har någon som helst tillämpning i verkligheten. Så länge Templet fanns, kunde översteprästen gifta sig endast med en jungfru. Under väsentligen hela den tid då Talmud tillkom fanns inte längre något tempel eller någon överstepräst, men ändå ägnar Talmud en av sina mer invecklade (och bisarra) diskussioner åt att söka den exakta definitionen av termen ”jungfru” som är lämplig till hustru åt översteprästen. Vad gäller då om en kvinna hos vilken mödomshinnan brustit av olyckshändelse? Gör det någon skillnad, om denna händelse inträffade före eller efter tre års ålder? Genom inträngande av metall eller trä? Klättrade hon i ett träd då det hände? Om så var fallet, var hon på väg upp eller ner? Händes det på ett naturligt eller onaturligt sätt? Allt detta och mycket annat därjämte dryftas utförligt. Och i den klassiska judendomen måste varje lärd bemästra hundratals sådana problem. Lärde mäns storhet mättes efter deras förmåga att utveckla dessa problem vidare, ty som framgår av exemplen finns alltid utrymme för vidareutveckling – om så bara i en riktning – och en dylik utveckling ägde faktiskt rum sedan Talmud blivit slutredigerad.

Det finns emellertid två viktiga skillnader mellan det skede under vilket Talmud tillkom (denna period slutade c:a år 500 vt) och den klassiska judendomens tidsålder (som började omkring år 800 vt). Det geografiska område som möter i Talmud är ganska litet, medan det judiska samhälle som Talmud speglar är ett ”fullständigt” samhälle, med jordbruk som sin grund. (Detsamma gäller för Mesopotamien som för Palestina.) Visserligen levde vid denna tid många judar i hela Romarriket och på många håll i Sasanidriket. Ändå framgår det fullt klart av Talmuds text att dess författande – under ett halvt årtusende – var en strängt lokal angelägenhet. Inga lärde från andra länder än Mesopotamien och Palestina deltog i arbete, och inte heller låter texten oss veta något om samhällsförhållandena utanför dessa två områden.

Man vet mycket litet om de sociala och religiösa villkor judarna levde i under de tre mellanliggande århundradena. Men från år 800, då mer detaljerade historiska uppgifter åter finns att tillgå, har de två ovannämnda förhållandena blivit omkastade. Den babyloniska Talmud (och i mycket mindre mån den övriga talmudlitteraturen) är nu erkänd såsom auktoritativ. Den studeras och utvecklas vidare i alla judiska samhällen. Samtidigt har det judiska samhället som helhet genomgått en djup förändring: vad det än är och var det än finns, *omfattar det inte bönder*.

Det samhällssystem, som uppstår till följd av denna förvandling, skall diskuteras i Kapitel 4. Här skall beskrivas hur Talmud anpassades till den klassiska judendomens förhållanden – som geografiskt var mycket vidare men socialt mycket trängre, och i alla händelser grundligt annorlunda. Jag skall koncentrera mig på det jag anser vara den viktigaste anpassningsmetoden, nämligen dispenserna.

Dispenserna

Talmuds system är som sagt ytterst dogmatiskt och medger inte någon mildring av reglerna, ens när dessa, genom att betingelserna ändrats, övergått i det absurda. Och ifråga om Talmud men i motsats till Bibeln är textens *bokstav* bindande, så att man inte får tolka bort den. Men under den klassiska judendomens tidsålder blev åtskilliga talmudlagar ohållbara för de härskande klasserna bland judarna – rabbinerna och de rika. I dessa härskande klassers intresse uttänkte man en metod för systematiskt bedrägeri, en metod att lyda lagens bokstav men bryta mot dess anda och mening. Detta hycklande system av ”dispenser” (*heterim*) var enligt min åsikt den viktigaste orsaken till att judendomen under sin klassiska epok förföll. (Den närmast viktigaste var den judiska mystiken, som emellertid verkade under en mycket kortare tidrymd.) Återigen behöver vi några exempel för att förstå hur systemet fungerar.

1 *Att ta ränta*. Talmud förbjuder uttryckligen en jude, med hot om strängt straff, att ta ränta på lån som givits en annan jude. (Enligt en majoritet av talmudsauktoriteter är det en religiös plikt att ta så stor ränta som möjligt på ett lån som givits en icke-jude.) Mycket detaljerade regler förbjuder även de mest långsökta sätt på vilka en judisk penningutlånare skulle kunna göra sig vinst på en judisk gäldenär. Alla judiska medbrottslingar i en dylik olaglig transaktion, skrivaren och vittnena inräknade, stämplas av Talmud som ärelösa och som ogilla vittnen i domstol, enär en jude genom att befatta sig med något dylikt så gott som uttalat att 'han inte har någon del i Israels Gud'. Det är tydligt att denna lag lämpar sig väl för judiska småbrukares eller hantverkares behov eller för små judiska samhällen, som använder sina pengar till lån åt icke-judar. Men inemot 1500-talet hade förhållandena blivit mycket annorlunda i Östeuropa (främst i Polen). Det fanns ett ganska stort judiskt samhälle, som i många städer omfattade befolkningens flertal. Bönderna, nedsjunkna i en hård livegenskap, som föga skilde sig från slaveri, var knappast i stånd att alls låna pengar, medan penningutlåningen till adeln sköttes av ett fåtal mycket rika judar. Många judar gjorde affärer med varandra.

Under dessa förhållanden uttänkte man följande arrangemang (kallat *heteriska* – ”affärsdispens”) för ett räntebärande lån mellan judar, vilket inte bryter mot lagens bokstav, eftersom det formellt inte är något lån alls. Långgivaren ”investerar” sina pengar i låntagarens affärsverksamhet, varvid han uppställer två villkor. För det första skall låntagaren på en i förväg överenskommen dag betala en bestämd summa pengar (i själva verket räntan på lånet) till långgivaren såsom dennes ”andel i vinsten”. För det andra förutsätts låntagaren ha gjort tillräcklig vinst för att kunna ge långgivaren hans andel, såvida inte ett yrkande om motsatsen bekräftas genom vittnesmål av stadens rabbin eller rabbinske domare etc. – som genom överenskommelse vägrar att vittna i sådana mål. I praktiken erfordras endast att man anslår texten till denna dispens, skriven på arameiska och fullkomligt obegriplig för de allra flesta, på väggen i det rum där transaktionen sker (ett exemplar av denna text finns anslaget i varje bankkontor i Israel) eller rent av förvarar texten i en kista – och det räntebärande lånet från en jude till en annan blir fullkomligt lagligt och klanderfritt.

2 *Sabbatsåret*. Enligt talmudisk lag (grundad på *Tredje Moseboken 25*) måste av judar ägd mark i Palestina *16* läggas i träda vart sjunde år, ”sabbatsåret”, under vilket allt jordbruksarbete (också skörd) på sådan mark är förbjudet. Det finns gott om tecken på att denna lag iaktogs strängt i omkring ett tusen år, från 400-talet fvt tills det judiska jordbruket i Palestina upphörde. Senare, då det inte längre fanns någon möjlighet att tillämpa lagen i praktiken, hölls den teoretiskt obruten. Men på 1880-talet,

då de första judiska jordbrukskolonierna i Palestina grundades, blev detta en praktisk fråga. Rabbiner, som var välvilligt inställda till nybyggarna, hjälpte dem genom att tänka ut en dispens som senare fullkomnades av deras efterföljare i de religiösa sionistiska partierna och blivit ett vedertaget israeliskt bruk.

Så här fungerar det. Strax före sabbatsårets början ger Israels inrikesminister överrabbinen ett dokument som gör honom till laglig ägare av all israelisk mark, såväl privat som allmän. Utrustad med denna handling beger sig överrabbinen till en icke-jude och säljer till honom all Israels mark (och efter 1967 även de ockuperade områdena) för ett symboliskt belopp. Ett annat dokument föreskriver att "köparen" skall "återsälja" marken sedan sabbatsåret gått ut. Och denna transaktion upprepas vart sjunde år, vanligen med samme "köpare".

Icke-sionistiska rabbiner avvisar denna dispens.¹⁷ De hävdar med rätta att eftersom den religiösa lagen förbjuder judar att sälja mark i Palestina till icke-judar, bygger hela affären på en synd och är därför ogiltig. De sionistiska rabbinerna svarar emellertid att det som är förbjudet är en verklig försäljning, inte en fingerad!

3 Att mjölka på sabbaten. Detta blev förbjudet i tiden efter Talmuds tillkomst och i samband med att religionen gjordes strängare, något jag nämnde ovan. Förbudet kunde lätt iakttas i förskingringen, eftersom de judar som hade egna kor vanligen var rika nog att hålla sig med icke-judiska tjänare, som de kunde befalla att sköta mjölkningen (varvid de använde något av de kryphål som skall beskrivas nedan). De tidiga judiska nybyggarna i Palestina lejde araber för detta och andra ändamål, men när man med tvång införde den sionistiska politiken att använda uteslutande judisk arbetskraft, uppstod behovet av en dispens. (Detta var särskilt viktigt innan maskinmjölkning infördes i slutet av 1950-talet.) Också här förelåg en skillnad mellan sionistiska och icke-sionistiska rabbiner.

Enligt de sionistiska rabbinerna blir den förbjudna mjölkningen tillåten, förutsatt att mjölken inte är vit utan färgas blå. Denna blå lördagsmjölk används sedan uteslutande för osttillverkning, och färgen tvättas ur i vasslen. Icke-sionistiska rabbiner har tänkt ut en mycket finurligare lösning av problemet (som jag själv såg i bruk i en religiös kibbutz år 1952). De upptäckte en gammal bestämmelse som tillåter att man tömmer en kos juver på sabbaten bara för att avhjälpa det lidande juversvullnaden åsamkar djuret men endast under förutsättning att mjölken går till spillo på marken. Så här går det till i verkligheten: På lördagsmorgonen beger sig en from kibbutznik till ladugården och ställer hinkar under korna. (Det finns inget förbud mot sådant arbete i hela talmudlitteraturen.) Sedan går han till synagogan för att bedja. Därefter kommer en arbetskamrat, som har "en ärlig avsikt" att lindra djurens plågor och att låta deras mjölk rinna ut på golvet. Men om det råkar stå en hink i vägen för mjölkstrålen, är det då hans plikt att flytta den? Visst inte. Han helt enkelt "struntar i" hinkarna, fullgör sitt barmhärtighetsverk och går sedan till synagogan. Slutligen kommer en tredje from kamrat in i ladugården och finner till sin stora förvåning hinkar fulla av mjölk. Så han ställer dem i kylrummet och går efter kamraterna till synagogan. Nu är allt gott och väl, och det finns ingen anledning att slösa pengar på blå färg.

4 Blandade grödor. Sionistiska rabbiner har utfärdat liknande dispenser från förbudet mot att beså samma åker med två slags säd (*Tredje Moseboken 19:19*). Den moderna lantbruksvetenskapen har emellertid påvisat att man ofta får ett bättre skördeutfall av blandsäd, i synnerhet då man odlar fodersäd. Rabbinerna uppfann då en dispens enligt vilken en person besår åkern på längden med ett slags utsäde och en annan person, som "inte vet om" den förra, senare på dagen sår ett annat utsäde

på tvären. Emellertid ansåg man att denna metod medförde ett slöseri med arbetskraft och uttänkte därför en bättre: En människa lägger upp en hög av säd på en allmän plats och täcker högen noga med en säck eller en pappskiva. Sedan strör hon den andra säden ovanpå täcket. Senare kommer en annan människa och utropar inför vittnen, ”Jag behöver den här säcken (eller pappen)” och drar undan den, så att de två slagen av säd blandas ”naturligt”. Slutligen finner sig en tredje person och blir tillsagd, ”ta det här och så det på åkern”, varpå han gör detta.¹⁸

5 *Syrade livsmedel* får inte ätas eller ens finnas i judisk ägo under de sju (eller utanför Palestina, åtta) dagar påsken varar. Begreppet 'syrate livsmedel' vidgades ständigt, och motviljan mot att ens se sådana under påsken närmade sig hysteri. Däri inräknas alla slags mjöl och även omalen säd. I det samhälle där Talmud från början uppstod kunde man uthärda detta, eftersom man vanligen bakade bröd (syrate eller osyrate) bara en gång i veckan. En bondfamilj kunde då använda det sista av fjolårets säd till att baka osyrate bröd till den högtid som inleder den nya skördetiden. I de förhållanden, som rådde i den europeiska judenheten i tiden efter Talmuds tillkomst, blev det emellertid mycket svårt att lyda denna stadga för en judisk medelklassfamilj och än svårare för en sädeshandlare. Man tänkte därför ut en dispens enligt vilken alla dessa livsmedel genom en fingerad försäljning överläts på en icke-jude före högtiden och därefter automatiskt köps tillbaka. Det enda man därvid måste göra är att hålla de tabuerade livsmedlen inlåsta under den tid högtiden varar. I Israel har man gjort denna fingerade försäljning mer effektiv. Religiösa judar ”säljer” sina syrate livsmedel till sin rabbin, och dessa lokala rabbiner ”säljer” dem i sin tur till överrabbinerna. Dessa säljer dem vidare till en icke-jude, och genom en särskild dispens förutsätts försäljningen omfatta även de osyrate livsmedel som icke utövande judar har i sin ägo.

6 *Sabbatsgojen*. De kanske mest genomarbetade dispensererna avser ”sabbatens *goj* (icke-jude)”. Som jag tidigare nämnt, har mängden sysslor som är förbjudna på sabbaten ständigt ökat. Mängden sysslor, vi måste utföra eller övervaka för att tillgodose våra behov eller öka vår bekvämlighet, fortsätter likaledes att tillta. Detta gäller särskilt nutiden, men förvandlingen av samhället genom teknikens landvinningar började egentligen långt tidigare. Förbudet mot att mala på sabbaten var inte tungt att bära till exempel i Palestina på 100-talet, då den judiske bonden eller hantverkaren använde en handkvarn till husbehov. Det var en helt annan sak för en arrendator av en vatten- eller väderkvarn – som hörde till de vanligaste judiska yrkena i Östeuropa. Men också ett sådant enkelt mänskligt ”problem”, som önskan att få en kopp hett te på lördagseftermiddagen, blir mycket större när samovaren, som ständigt används på vardagarna, står och frestar i rummet. Detta är endast två exempel ur en mycket stor mängd så kallade ”problem med iakttagandet av sabbaten”. Och man kan med visshet hävda att ett samhälle som bestod uteslutande av ortodoxa judar såg dessa problem som helt olösliga, åtminstone under de senaste åtta-tio århundradena, utan ”hjälp” av icke-judar. Detta gäller ännu mera idag i den ”judiska staten”, eftersom många offentliga inrättningar och tjänster, såsom försörjningen med vatten, gas och elektricitet, ryms härinom. Den klassiska judendomen skulle inte kunna existera ens en hel vecka utan att ta hjälp av icke-judar.

Men det föreligger ett stort hinder mot att använda icke-judar att göra dessa lördagssysslor. Talmuds bestämmelser förbjuder nämligen judar att be icke-judar utföra något sådant arbete på sabbaten som de själva är förbjudna att göra.¹⁹ Utan särskilda dispenser går det alltså inte, och jag skall nu beskriva två av de många slags dispenser som används för detta ändamål.

För det första finns möjligheten att ”antyda” för *gojen* vad han skall göra. Detta bygger på den

kasuistiska logik enligt vilken en syndig begäran blir oskyldig, om man framställer den förstulet. I regel måste antydan vara "dunkel", men i fall av trängande behov är det tillåtet att göra en "klar" antydan. I en broschyr om religiösa riter, vilken nyligen utgivits för användning inom Israels krigsmakt, undervisas soldaterna i hur de bör tala till de arabiska arbetare krigsmakten anställt som sabbatsgojer. I tvingande fall, såsom då det är mycket kallt ute och man måste göra upp eld, eller då man behöver ljus för en gudstjänst, får en from judisk soldat tillgripa en "klar" antydan och säga till araben: "Det är kallt (eller mörkt) här." Men vanligen måste det räcka med att göra en "dunkel" antydan, till exempel: "Det vore trevligare om det vore varmare här."²⁰ Denna metod med att "antya" är särskilt motbjudande och förnedrande, eftersom den vanligen används på icke-judar, som på grund av sin fattigdom eller låga samhällsställning är helt i sin judiske arbetsgivares våld. En icke-judisk tjänare (eller anställd i den israeliska krigsmakten), som inte övar upp sig i att rätt tolka "dunkla antydningar", blir skoningslöst avskedad.

Den andra metoden används i sådana fall där icke-judens lördagssyssla inte är en tillfällig uppgift eller en personlig tjänst, som kan "antyas" då behovet uppstår, utan ett rutinmässigt eller stadigvarande arbete, som kan utföras utan ständig judisk övervakning. Enligt denna metod – som kallas "att underförstått inräkna" (*havla'a*) sabbaten bland vardagarna – lejs icke-juden "för hela veckan (eller året)" utan att sabbaten så mycket som omnämnes i kontraktet. Men i själva verket utföres arbetet ifråga endast på sabbaten. Denna metod användes förr, då man lejde icke-judar till att släcka ljusen i synagogan efter aftonbönen i början av sabbaten (i stället för att slösaktigt låta dem brinna ner). Exempel från det nutida Israel är regleringen av vattentillförseln eller övervakningen av vattenreservoarer på lördagarna.²¹

Ett liknande påhitt använder man också ifråga om judar, men då för ett annat ändamål. Det är förbjudet för judar att motta något slags lön för arbete som utförts på sabbaten, också om själva arbetet är av tillåtet slag. Huvudexemplet är här de heliga yrkena: rabbinen eller den talmudlärde som predikar eller undervisar på sabbaten, kantorn som sjunger endast på lördagarna och andra helgdagar (då liknande förbud gäller), synagogvaktmästaren och liknande tjänstemän. I den tid då Talmud tillkom, och i vissa länder flera århundraden senare, var dylika sysslor oavlönade. Men när de senare blev avlönade yrken, tillgrip man dispensen med "underförstått inräknande" och anställde dessa män "månads-" eller "årsvis". Ifråga om rabbiner och talmudlärde är problemet särskilt invecklat, enär Talmud förbjuder dessa att motta någon betalning för att predika om, undervisa i eller studera talmudfrågor ens på vardagarna.²² För dessa yrkesmän finns en tilläggsdispens, som bestämmer att deras lön inte alls är någon lön utan "ersättning för sysslolöshet" (*dmej batala*). Det sammanlagda resultatet av dessa två fiktioner har då blivit att det som i själva verket är lön för *arbete*, som utföres huvudsakligen eller rent av enbart på *sabbaten*, har förvandlats till lön för *sysslolöshet* på *vardagarna*.

Sociala sidor av dispenserna

Två sociala sidor av dessa och många liknande bruk bör särskilt nämnas.

För det första är det ett förhärskande drag hos detta dispensssystem och hos den klassiska judendomen, så vitt som denna bygger på detta, att man övar bedrägeri – bedrägeri främst mot Gud, om man kan så benämna ett tänkt väsen, som så lätt låter sig bedra av rabbinerna, vilka anser sig klyftigare än han. Man kan inte tänka sig någon större skillnad mellan Bibelns Gud (i synnerhet hos de större profeterna) och den klassiska judendomens Gud. Denne liknar mer de tidiga romarnas

Jupiter, som likaledes lurades av sina dyrkare, eller de gudar Frazer beskriver i *Den gyllene grenen*.

Etiskt sett står judendomen för en urartningsprocess, som alltjämt pågår; och denna religionens urartning till stammens samling av tomma ritualer och magiska vidskepelser har mycket betydelsefulla sociala och politiska följder. Ty man bör betänka att det är just den klassiska judendomens vidskepligheter, som har det starkaste greppet om de judiska massorna, inte de delar av Bibeln eller till och med Talmud som har verkligt religiöst och etiskt värde. (Motsvarande kan iakttas också i andra religioner, som nu genomgår väckelse.) Vad är det som allmänt betraktas såsom det "heligaste" och högtidligaste tillfället under hela det judiska gudstjänståret, som bevistas av väldigt många judar, som annars är långt ifrån religiösa? Det är bönen *kol nidrej* på aftonen före försoningsdagen – då man sjunger en särskilt absurd och bedräglig dispens, nämligen den varmed man i förväg ogiltigförklarar alla enskilda löften man under det kommande året avlägger till Gud.²³ Eller, på den personliga religionens område, bönen *kadish*, som söner läser på sorgedagar för sina avlidna föräldrar för att lyfta dessas själar till paradiset – en läsning av en arameisk text som är obegriplig för den stora majoriteten. Det är helt tydligt att en sådan uppmärksamhet, som folkets flertal ägnar åt dessa de vidskepligaste delarna av den judiska religionen, inte kommer dennas bättre sidor till del.

Jämsides med bedrägeriet mot Gud går bedrägeriet mot andra judar, främst i den judiska härskande klassens intresse. Det är också betecknande att inga dispenser har medgivits till förmån för de fattiga bland judarna. Ett exempel. Judar, som inte bara hungrade utan faktiskt höll på att svälta ihjäl, fick aldrig tillåtelse av sina rabbiner (som själva sällan gick hungriga) att äta något slags förbjuden mat, och koshermat är vanligen dyrare.

Det andra förhärskande draget hos dispensererna är att de till stor del uppenbarligen har sin grund i vinstbegäret. Och det var denna förening av hyckleri och vinstbegär, som i allt högre grad behärskade den klassiska judendomen. I Israel, där processen går vidare, förnims detta dunkelt av folkopinionen, trots all den officiella hjärntvätt som utbildningssystemet och massmedierna befordrar. Det religiösa ledarskapet – rabbinerna och de religiösa partierna – och, genom personliga förbindelser, i viss mån den ortodoxa judenheten såsom helhet, är ganska impopulära i Israel. En av de viktigaste orsakerna härtill är just deras rykte för dubbelhet och besticklighet. Naturligtvis är folkopinionen (som ofta kan vara fördomsfull) ej detsamma som samhällsanalys, men i detta särskilda fall är det faktiskt sant att det judiska religiösa ledarskapet har en stark tendens till lagvrängning och mygel, vilket beror på den ortodoxa judendomens korrupperande inverkan. I det allmänna samhällslivet är religionen bara ett bland många sociala inflytanden, varför dess inverkan på massan av troende inte är tillnärmelsevis så stor som på rabbinerna och ledarna för de religiösa partierna. De religiösa judar i Israel som är hederliga – och de är säkerligen i majoritet – är det inte tack vare sin religion och sina rabbiner utan trots dessa. På det fåtal områden av det offentliga livet i Israel, som helt behärskas av de religiösa kretsarna, har däremot lagvrängningen och bestickligheten en ökad omfattning och överträffar vida vad som tolereras i det övriga, icke-religiösa israeliska samhället.

I Kapitel 4 skall vi se hur vinstmotivets dominans i den klassiska judendomen hängde samman med det judiska samhällets struktur och dess förbindelse med det allmänna samhälle, vari judarna levde under den "klassiska" tidsåldern. Här vill jag endast göra den anmärkningen att vinstmotivet inte är kännetecknande för judendomen i alla dess historiska skeden. Det som skymt detta faktum är endast den platonistiska förvirring som söker efter judendomens metafysiska, tidlösa "väsen" i stället för att se på hur det judiska samhället förändrats genom historien. (Och denna förvirring har sionismen starkt befrämjat i sin förlitan på "historiska rättigheter", som på ett ohistoriskt sätt härletts ur Bibeln.) Sålunda hävdar försvarare av judendomen helt riktigt att Bibeln är fientligt inställd till

vinstmotivet, medan Talmud förhåller sig likgiltigt till detta. Men den skillnaden berodde på de mycket olika samhällsskick vari de båda skrifsamlingarna tillkom. Som ovan påpekats, uppstod Talmud i två väl avgränsade områden i ett skede då de judar som där levde bildade ett samhälle, som var grundat på jordbruk och huvudsakligen bestod av bönder – och mycket annorlunda den klassiska judendomens samhälle.

I Kapitel 5 skall vi gå in i detalj på de fientliga åsikter den klassiska judendomen hyser gentemot icke-judar och de bedrägerier den övar mot dessa. Viktigare såsom socialt särdrag är likväl det bedrägeri rika judar övat mot fattiga med vinstbegäret som drivkraft (såsom dispensen ifråga om ränta på lån). Här måste jag säga, i trots av mitt motstånd mot marxismen både som filosofi och som samhällsteori, att Marx hade helt rätt, när han i sina två skrifter om judendomen kännetecknade den såsom behärskad av vinningslystnad – förutsatt att detta inskränks till judendomen såsom han kände den, det vill säga den klassiska judendomen, som i hans ungdom redan inträtt i sitt upplösningsskede. Visserligen hävdade han detta med ett visst godtycke, ohistoriskt och utan bevis. Tydligen kom han fram till sin slutsats genom intuition, men i detta fall – och med den nödvändiga historiska inskränkning – hade hans intuition rätt.

Ovanstående text utgör kapitel 3 av Israel Shahaks bok *Judisk historia, judisk religion – tyngden av tre tusen år*. Utgiven år 1996 av Foinix Förlag. Engelska originalets titel: *Jewish History, Jewish Religion – the Weight of Three Thousand Years*. Bemyndigad översättning av Lars Adelskog. Copyright © svenska översättningen Lars Adelskog 1996.